

**ЁНҒОҚ ЕТИШТИРИШ ВА СОТИШ ҚИЙМАТ ЗАНЖИРИДА
ИШТИРОКЧИЛАРНИНГ ДАРОМАДЛАРИ УЛУШИНИ
ИҚТИСОДИЙ БАҲОЛАШ**

и.ф.н., доц. Ахроров Фарҳод Бахриддинович
Тошкент давлат иқтисодиёт университети
Самарқанд филиали
ORCID: 0000-0002-2355-6402

и.ф.н. доц. Юнусов Искандар Орифович
“Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини
механизациялаш муҳандислари институти”
Миллий тадқиқот университети
ORCID: 0000-0003-0864-4348

и.ф.н. доц. Сангирова Умида Равшановна
“Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини
механизациялаш муҳандислари институти”
Миллий тадқиқот университети,
ORCID: 0000-0001-8300-8187

Авезов Ҳумоюн Илхомович
Тошкент давлат иқтисодиёт университети
Самарқанд филиали
ORCID: 0000-0002-1314-3153

Аннотация. Ушбу тадқиқот Самарқанд вилоятида ёнғоқ етиштириш ва сотиш қиймат занжирида иштирок этувчиларнинг даромадлари улушини иқтисодий баҳолашга қаратилган. Бирламчи ва иккиламчи маълумотларга асосланган таҳлиллар орқали ёнғоқчилик саноатининг кучли ва заиф томонлари, имкониятлари ва таҳдидлари аниқланган. Ушбу таҳлиллар асосида қиймат занжирида қўшилган қиймат жараёнларини такомиллаштиришга оид таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган. Тадқиқот натижалари ёнғоқ етиштириш, қайта ишлаш ва экспортнинг иқтисодий таъсирини ёритиб, қиймат занжирини такомиллаштириш ва ҳудуднинг глобал бозорларида рақобатбардошлигини ошириш бўйича амалий тавсиялар беради.

Калит сўзлар: ёнғоқ қиймат занжири, даромад, даромад улушлар, ёнғоқ ишлаб чиқариш, самарадорлик.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ДОЛИ ДОХОДОВ УЧАСТНИКОВ ПРОИЗВОДСТВЕННО-СБЫТОВОЙ ЦЕПОЧКИ ПРОИЗВОДСТВА И РЕАЛИЗАЦИИ ОРЕХОВ

к.э.н., доц. **Ахроров Фарход Бахриддинович**

Ташкентский государственный экономический университет

Самаркандский филиал

к.э.н. **Юнусов Искандар Орифович**

«Ташкентская ирригация и сельское хозяйство Институт инженеров механизации» Национальный исследовательский университет

к.э.н. **Сангирова Умида Равшановна**

«Ташкентская ирригация и сельское хозяйство Институт инженеров механизации» Национальный исследовательский университет

Авезов Хумаюн Ильхомович

Ташкентский государственный экономический университет

Самаркандский филиал

Аннотация. Данное исследование направлено на экономическую оценку доли доходов участников производственно-сбытовой цепочки выращивания и реализации грецкого ореха в Самаркандской области. Путем анализа, основанного на первичных и вторичных данных, были выявлены сильные и слабые стороны, возможности и угрозы ореховой отрасли. На основе этого анализа были разработаны предложения и рекомендации по совершенствованию процессов создания добавленной стоимости в цепочке создания стоимости. Результаты исследования проливают свет на экономическое влияние выращивания, переработки и экспорта грецкого ореха, предоставляя практические рекомендации по совершенствованию цепочки создания стоимости и повышению конкурентоспособности региона на мировых рынках.

Ключевые слова: цепочка создания стоимости грецкого ореха, доход, доля прибыли, производство грецкого ореха, эффективность.

ECONOMIC ASSESSMENT OF THE SHARE OF INCOME OF PARTICIPANTS IN THE VALUE CHAIN FOR THE PRODUCTION AND SALE OF WALNUT

PhD, assoc. prof. **Akhrorov Farkhod Bakhriddinovich**

Tashkent State Economic University Samarkand branch

PhD **Yunusov Iskandar Orifovich**

"Tashkent irrigation and agriculture Institute of Mechanization Engineers"

National Research University,

PhD **Sangirova Umida Ravshanovna**

"Tashkent irrigation and agriculture Institute of Mechanization Engineers"

National Research University

Avezov Humoyun Ilkhomovich

Tashkent State Economic University Samarkand branch

Abstract. This research is aimed at the economic assessment of the share of income of participants in the value chain of walnut cultivation and sale in Samarkand region. Through analysis based on primary and secondary data, the strengths and weaknesses, opportunities and threats of the nut industry have been identified. On the basis of these analyses, suggestions and recommendations were developed for the improvement of value added processes in the value chain. The results of the study shed light on the economic impact of walnut cultivation, processing and export, providing practical recommendations for improving the value chain and increasing the region's competitiveness in global markets.

Key words: walnut value chain, income, profit share, walnut production, efficiency.

Кириш.

Самарқанд вилоятида ёнғоқ етиштиришда шаклланган деҳқончилик маданияти ва аънаналари мавжуд бўлиб, ҳозирда замонавий адаптив агротехнологиялар, жумладан, янги навлар жорий қилиниб, саноат асосида ёнғоқ етиштириш йўлга қўйилмоқда. Ушбу тадқиқот ёнғоқ қиймат занжирини таҳлил қилиш, экишдан бозорларгача тарқатиш жараёнларини ўрганиш ва такомиллаштириш лозим бўлган асосий соҳаларни аниқлашни мақсад қилади. Ёнғоқ етиштириш ва сотиш қиймат занжирини таҳлил самарадорликни ошириш, фермерлар учун даромадларни кўпайтириш ва минтақанинг умумий иқтисодий ривожланишини мустаҳкамлаш учун зарурдир. Самарқанд вилоятидаги ёнғоқ қиймати занжири доирасида даромадларни тақсимлашда турли манфаатдор томонлар, жумладан, фермерлар, қайта ишлаш корхоналари, савдогарлар ва экспортчилар иштирок этади. Даромаднинг ушбу иштирокчилар ўртасида қандай тақсимланишини тушуниш қўшимча қиймат имкониятларини аниқлаш ва барча иштирокчилар учун иқтисодий натижаларни яхшилаш учун жуда муҳимдир.

Адабиётлар шарҳи.

Ёнғоқ ишлаб чиқариш ва сотиш қиймат занжирида даромад улушларини иқтисодий баҳолашни ўрганиш ёнғоқ саноатида иштирок этувчи турли манфаатдор томонлар ўртасида фойда тақсимотини таҳлил қилишни ўз ичига олади. Қиймат занжири таҳлили маҳсулотни ишлаб чиқариш ва бозорга етказиш учун зарур бўлган фаолиятларни тушуниш учун муҳим асосдир. Портернинг (1985) қиймат занжирлари бўйича асарлари маҳсулотга қиймат қўшадиган асосий ва қўллаб-қувватловчи фаолиятларни таҳлил қилишнинг услубий асосини ташкил қилади. Ёнғоқ ишлаб чиқариш контекстида бу етиштириш, йиғиб олиш, қайта ишлаш, тарқатиш ва чакана савдони ўз ичига олади. Каплински ва Моррис (2001) каби тадқиқотчилар бу асосни янада ривожлантирдилар, бутун занжирни таҳлил қилишнинг аҳамиятини таъкидладилар ва иштирокчилар ўртасида қўшилган қиймат фаолиятларини ва даромад тақсимотини аниқлашни урғу бердилар.

Гиббон ва Понте (2005) томонидан олиб борилган тадқиқотлар даромаднинг нотекис тақсимланишини кўрсатади, кўпинча фермерлар қайта ишловчилар ва чакана сотувчиларга нисбатан кичикроқ улуш оладилар. Бу номутаносиблик турли омиллар, жумладан бозор қуввати, ресурсларга кириш ва турли манфаатдор томонлар томонидан қўшилган қиймат фаолиятлари билан боғлиқ. Ёнғоқ ишлаб чиқаришда Янг ва бошқалар (2018) томонидан олиб борилган тадқиқотлар фермерлар юқори ишлаб чиқариш харажатлари ва чекланган савдолашув қудрати туфайли пировард маҳсулот қийматининг энг паст улушини олишларини кўрсатади. Аксинча, қайта ишловчилар ва чакана сотувчилар, қайта ишлаш ва маркетинг фаолиятлари орқали сезиларли қиймат қўшадиганлар, даромаднинг катта улушини эгалладилар. Ушбу даромад номутаносиблиги фермерлар даромадини яхшилаш учун яхшироқ бозор кириш ва фермер даражасида қиймат қўшиш бўйича чора-тадбирларни зарурлигини кўрсатади.

Ёнғоқ қиймат занжирида даромад тақсимотининг иқтисодий таъсири кенгроқ ижтимоий-иқтисодий натижаларга таъсир кўрсатади. Ҳазелл ва Вуд (2008) томонидан олиб борилган тадқиқотлар тенг тақсимланган даромад қишлоқ турмуш тарзини яхшилаши ва қишлоқ хўжалиги жамоаларида иқтисодий ривожланишни рағбатлантириши мумкинлигини кўрсатади. Аксинча, нотекис даромад тақсимоти қашшоқликни кучайтириши ва иқтисодий ўсишни чеклаши мумкин.

Сингх ва бошқалар (2020) томонидан олиб борилган тадқиқотлар кооперативлар ва жамоавий ҳаракатлар фермерлар даромад улушларини яхшилашда қандай роль ўйнашини ўрганади. Уларнинг тадқиқотлари кооператив моделлар фермерлар савдолашув қудратини ошириши, транзакция харажатларини камайтириши ва бозорлар ва ресурсларга яхшироқ киришни таъминлаши мумкинлигини кўрсатади.

Ушбу моделлар айниқса ёнғоқ ишлаб чиқариш контекстида, кичик фермерлар асосан ҳукмрон бўлган жойларда долзарбдир.

Сиёсий чора-тадбирлар қишлоқ хўжалиги қиймат занжирларида даромад номутаносибликларини ҳал қилишда муҳим роль ўйнайди. Андерсон ва Шимокава (2006) фермерлар бозорга киришини оширадиган, молиявий қўллаб-қувватлашни таъминлайдиган ва технологияни қабул қилишни рағбатлантирадиган қўллаб-қувватловчи сиёсатларни зарурлигини таъкидлайдилар. Ёнғоқ ишлаб чиқаришда махсус чора-тадбирлар, масалан, кириш харажатларини субсидиялаш, қиймат қўшиш бўйича тренинглар ўтказиш ва тўғридан-тўғри бозор боғланишларини таъминлаш фермерлар даромад улушларини сезиларли даражада яхшилаши мумкин.

Бундан ташқари, Реардон ва бошқалар (2009) кичик фермерларни замонавий қиймат занжирларига интеграциялаш муҳимлигини таъкидлайдилар. Ушбу интеграция давлат-хусусий шериклик орқали, инфратузилмага сармоя киритиш ва адолатли даромад тақсимотини таъминлайдиган инклюзив бизнес моделларини ривожлантириш орқали амалга оширилиши мумкин.

Аҳроров (2024) тадқиқотида Ўзбекистонда экологик деҳқончилик ва органик маҳсулотлар етиштиришга ўтишни кўриб чиқади. Унинг тадқиқоти, экологик деҳқончиликни ривожлантириш орқали қишлоқ хўжалигини барқарор ривожлантириш имкониятларини оширишга қаратилган бўлиб, қиймат занжиридаги турли бўғинларнинг ўзаро боғлиқлигини ҳам ўрганади.

Inobatov (2024) деҳқон хўжаликларида етиштирилган грек ёнғоғини истеъмолчиларга етказиб бериш йўллари бўйича тадқиқот ўтказиб, қиймат занжирининг якуний нарх шаклланишидаги харажатлар улушини таҳлил қилади. Унинг тадқиқоти натижалари қиймат занжирининг юқори самарадорликка эришиши ва иштирокчиларнинг даромадлари улушини аниқлашда муҳим аҳамиятга эга. Қиймат занжиридаги харатжатлар улушини аниқлаш ва уларни оптималлаштириш орқали иқтисодий самарадорликка эришиш мумкинлиги кўрсатилган (Inobatov, 2024).

Ёнғоқ ишлаб чиқариш ва сотиш қиймат занжирида даромад улушларини иқтисодий баҳолаш бўйича адабиётлар қиймат занжири динамикаси, даромад тақсимоти ва манфаатдор томонларга иқтисодий таъсирлар бўйича муҳим хулосаларни очиб беради. Фермерлар кўпинча охириги маҳсулот қийматининг кичикроқ улушини олсаларда, кооператив моделлари ва қўллаб-қувватловчи сиёсатлар каби турли чора-тадбирлар уларнинг даромадини ошириши ва тенг ривожланишни рағбатлантириши мумкин. Келгуси тадқиқотлар инновацион ечимлар ва энг яхши амалиётларни ўрганишда давом этиши ва ёнғоқ қиймат занжирида адолатли ва барқарор даромад тақсимотини таъминлаш учун изланишларни давом эттириши керак.

Тадқиқот методологияси.

Тадқиқот аралаш усуллар ёндашувидан фойдаланган ҳолда амалга оширилган, яъни сифат ва миқдорий маълумотлар бирлаштирилган. Асосий маълумотлар фермерлар билан интервьюлар, бозор тадқиқотлари ва қайта ишлаш бирликларининг бевосита кузатуви орқали йиғилди. Иккиламчи маълумотлар статистика ҳисоботлари, илмий мақолалар ва хўжаликларнинг ҳисоботларидан тўпланди. Мета-таҳлил усуллари маълумотлардаги бўшлиқларни тўлдириш ва турли манбалардан олинган натижаларни тасдиқлаш учун ишлатилди. Қиймат занжири таҳлилида бирламчи ва иккиламчи маълумотлардан фойдаланилган бўлиб, мазкур усул кўплаб тадқиқотчилар томонидан самарали деб топилган. Қиймат занжирининг турли бўғинлари бўйича олинган маълумотлар ва уларнинг ўзаро боғлиқлиги тўғрисидаги таҳлиллар самарали бошқарув қарорларини қабул қилишга ёрдам беради.

Тадқиқотда қиймат занжири таҳлилида бирламчи ва иккиламчи маълумотлардан фойдаланилган бўлиб, мазкур усул кўплаб тадқиқотчилар томонидан самарали деб

топилган (Avezov, 2023; Inobatov, 2024). Қиймат занжирининг турли бўғинлари бўйича олинган маълумотлар ва уларнинг ўзаро боғлиқлиги тўғрисидаги таҳлиллар самарали бошқарув қарорларини қабул қилишга ёрдам беради (Ахроров, 2024).

1. Қиймат занжири босқичларида даромадларнинг шаклланиши ва тақсимланиши.

Самарқанд вилоятида ёнғоқ етиштириш асосан деҳқон хўжаликлари ва кичик фермер хўжаликлари томонидан амалга оширилади. Етиштириш жараёнига ерни тайёрлаш, экиш, суғориш, зараркунандаларга қарши кураш ва ҳосилни йиғиб олиш каби муҳим босқичлар киради. Ёнғоқ нави, тупроқ унумдорлиги ва иқлим шароитлари каби омиллар ёнғоқлар сифати ва ҳосилга сезиларли таъсир кўрсатади.

Фермер ва деҳқонлар ёнғоқ қиймати занжирининг асосини ташкил қилади. Улар уруғлик, ўғитлар, пестицидлар, меҳнат ва суғориш харажатларини ўз ичига олган етиштириш босқичига сармоя киритадилар. Улар оладиган даромад кўп жиҳатдан ҳосилнинг сифати ва миқдорига, бозор нархларига, тўғридан-тўғри ёки воситачилар орқали бозорларга чиқиш имкониятларига боғлиқ.

Харажатлар кучат ёки уруғлик, ўғитлар, меҳнат ва сув каби харажатларни ўз ичига олади. Даромад асосан ёнғоқни тўғридан-тўғри маҳаллий бозорларда ёки қайта ишлаш ва савдогарларга сотишдан келиб чиқади. Деҳқон ва фермерлар, одатда, қиймат занжири бошидаги мавқеи ва чекланган савдолашиш қобилияти туфайли одатда пировард истеъмол нархининг энг кичик улушини олади.

Деҳқон хўжаликларида ёнғоқ ҳосилдорлиги ва йиғилган ялпи ҳосил йилдан йилга ошиб бормоқда. Энг юқори ҳосилдорлик 2023 йилда 239 с/га бўлган. Қишлоқ хўжалиги фаолиятини амалга оширувчи ташкилотларда ҳосилдорлик паст бўлиб, 2021 йилда 0,3 с/га, 2023 йилда эса 0,1 с/га бўлган. Бу асосан Чандлер навини саноат масштабларида экилган йирик плантацияларда кузатилган.

Фермер хўжаликларида ҳосилдорлик 2020 йилдан 2023 йилгача камайган, 2020 йилда 56,7 с/га бўлса, 2023 йилда 17,9 с/га бўлган. Бу фермер хўжаликларида янги экилган ёнғоқзорлар улушининг ортиб бориши билан изоҳланади. Фермерлар тез-тез зараркунандалар ва касалликлар билан боғлиқ муаммоларга дуч келади, бу эса ҳосил ва сифатга салбий таъсир кўрсатади. Сифатли ёнғоқ кўчатлари ва уруғлари билан таъминлаш имкониятини яхшилаш зарурати мавжуд. Шунингдек, айниқса, қуруқ мавсумларда самарали суғориш тизимлари муҳимдир.

Самарқанд вилоятида ёнғоқ етиштирувчилар ўз маҳсулотларини сотиш учун асосан иккита каналдан фойдаланганлар:

1-канал: Деҳқон → Тайёрловчи → Қайта ишловчи → Экспорт

2-канал: Деҳқон → Қайта ишловчи → Экспорт

Бу каналлар орқали фермерлар ва деҳқонлар ўз маҳсулотларини турли босқичларда сотиб, қиймат занжирининг турли босқичларида иштирок этадилар.

Шунингдек, маҳаллий деҳқон бозорларида кичик ҳажмларда чақилмаган ёнғоқни сотиш амалиёти ҳам кузатилди. Анъанавий канал бўйича маҳсулот етказиб берилганда, деҳқонлар етиштирган маҳсулотни чақилмаган ёнғоқ кўринишида қишлоқларда уйма-уй юриб туплаб чиқадиган воситачиларга сотадилар. Улар ўз навбатида маҳсулотни чақилган ёки чақилмаган кўринишда қайта ишловчиларга сотади.

Ўзбекистоннинг тоғли ва тоғ олди ҳудудларида ёнғоқнинг қиймат занжири қуйидаги бўғинлардан ташкил топган: етиштириш, ҳосил йиғим-терими, йиғим-теримдан кейинги ишлов бериш, тайёрлаш, қайта ишлаш, қадоқлаш, чакана савдо ва экспорт (Avezov, 2023).

1-жадвал

Самарқанд вилояти бўйича ёнғоқ экин майдони ва ялпи ҳосил динамикаси

Йиллар	Деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликлари				Қишлоқ хўжалиги фаолиятини амалга оширувчи ташкилотлари				Барча тоифадаги хўжаликлар				Фермер хўжаликлари			
	Ҳосилдорлиги, (ҳосил берадиган ёшдаги майдондан), с/га	Йиғилган ялпи ҳосил, жами, тонна	Ҳосил берадиган ёшдагилари, га	Барча ёшдагилари, га	Ҳосилдорлиги, (ҳосил берадиган ёшдаги майдондан), с/га	Йиғилган ялпи ҳосил, жами, тонна	Ҳосил берадиган ёшдагилари, га	Барча ёшдагилари, га	Ҳосилдорлиги, (ҳосил берадиган ёшдаги майдондан), с/га	Йиғилган ялпи ҳосил, жами, тонна	Ҳосил берадиган ёшдагилари, га	Барча ёшдагилари, га	Ҳосилдорлиги, (ҳосил берадиган ёшдаги майдондан), с/га	Йиғилган ялпи ҳосил, жами, тонна	Ҳосил берадиган ёшдагилари, га	Барча ёшдагилари, га
2020	151	11214	747	774	1,2	14	107	2475	125,3	11681	935	4141	56,7	453	81	892
2021	190	14755	778	794	0,3	11	303	1996	113,9	15670	1376	4137	30,4	904	299	1357
2022	228	16128	709	724	0,9	5	53	588	151,2	16997	1124	2264	23,9	864	362	952
2023	239	14561	321	344	0,1	0.41	52.4	1376	114,4	15168	722	2438	17,9	624	350	718

Ички бозорда ёнғоқлар турли каналлар, жумладан маҳаллий бозорлар, супермаркетлар ва истеъмолчиларга тўғридан-тўғри сотиш орқали сотилади. 2022 йилда ёнғоқларнинг тахминан 33,4% маҳаллий бозорларда, 15,5% супермаркетларда, 21,7% ярмаркаларда, 12,8% кўчма дўконларда ва 16,6% тўғридан-тўғри фермер хўжаликларидан сотилган.

2-жадвал

Самарқанд вилоятида етиштирилган ёнғоқни сотиш каналлари таҳлили, %

Сотиш каналлари	Йиллар					2021 й.ни 2017 й.га нисбати, %
	2017	2018	2019	2020	2021	
Экспортга						
Деҳқон бозорларида	33,2	33,4	31,9	35,7	34	102,4
Супермаркетлар ёки дўконлар	15	15,5	16,8	15,2	15,5	103,3
Ярмаркаларда	22	21,7	20,4	23,5	22,3	101,4
Кўчма савдо дўконларида	15,2	12,8	12,1	10,5	13,2	86,8
Хўжалик даласидан	14,6	16,6	18,8	15,1	15	102,7

Тадқиқотлар давомида Самарқанд вилоятида етиштирилган ёнғоқларни сотиш каналлари таҳлил этилди. Унга кўра, 2022 йилда жами етиштирилган ёнғоқнинг 33,4 фоизи деҳқон бозорларида сотилган бўлса, 15,5 фоизи супермаркетлар ёки дўконларда, 21,7 фоизи ташкил этилган турли ярмаркаларда, 12,8 фоизи кўчма савдо дўконларида ва 16,6 фоизи хўжалик даласида сотилган (2-жадвал).

Ҳосил йиғим-теримидан сўнг ёнғоқ қуритиш, пўстини тозалаш ва саралаш жараёнларидан ўтади. Қуритиш намлик миқдорини камайтириш ва бу орқали ҳосилни бузилишни олдини олиш учун муҳим босқич бўлиб, ундан кейин ҳосил пўстини тозалаш ва саралаш босқичларидан ўтади. Пучоқни мағиздан ажратиш, уларни ҳажми ва сифати бўйича таснифлаш қиймат занжирида энг муҳим босқичлардандир.

Қайта ишловчилар қуритиш, қобиқ ва қадоқлаш орқали ёнғоқ хом-ашёсига қиймат қўшади. Уларнинг харажатлари ёнғоқ хом-ашёси, қайта ишлаш учун меҳнат, машиналар ва қадоқлаш материалларини сотиб олишни ўз ичига олади. Қайта ишлаш фаолияти орқали қўшилган қиймат ҳисобига қайта ишлаш корхоналари фермерларга нисбатан якуний нархнинг юқори улушини олади.

3-жадвал

Ёнғоқ қиймат занжири босқичларида маҳсулот баҳосининг шаклланиши (2023 йил)

Маҳсулот навлари	1-нав (Оқ ранг)	2-нав (Буғдойранг)	3-нав (Қизил ранг)
<i>Деҳқон хўжалигида</i>			
Сотиш баҳоси	38000	28000	23000
<i>Тайёрловчи даражасида</i>			
Харид баҳоси	38000	28000	23000
Сотиш баҳоси	45000	32000	26000
Фойда	7000	4000	3000
<i>Қайта ишловчи даражасида</i>			
Харид баҳоси	45000	32000	26000
Сотиш баҳоси	75000	58000	51000
Фойда	30000	26000	25000

4-жадвал

Грек ёнғоғи мағзининг ўлчамларига боғлиқ ҳолда бозорга таклиф қилинадиган тоифалари баҳолари (2023йил ўртача баҳо)

Т/р	Грек ёнғоғи мағзи тоифалари	Товар сифатидаги кўриниши ва фойдаланиш мақсади	Ранги	Ўртача баҳо (2023 йил, минг сўм)
1.	Ғилак	Ёнғоқ мағзи бўлақларга ажралмаган бутун ҳолда мағз орасидаги ленталар сақланган бўлади, асосан ички истеъмолга қаратилган ва бевосита тайёр озиқ-овқат маҳсулоти сифатида истеъмол қилинади.	Оқ	75
			Буғдойранг	58
			Қизил	51
2.	Капалак (бабочка)	Ёнғоқ мағзи иккита тенг бўлақларга бўлинган ва кўриниши капалакни эслатади. Экспортга ва қисман ички истеъмолга мулжалланган ва бевосита тайёр озиқ-овқат маҳсулоти сифатида истеъмол қилинади.	Оқ	65
			Буғдойранг	61
			Аралаш	56
			Қизил	45
3.	Чораклик (четвертушка)	Ёнғоқ мағзи тенг тўртта бўлақларга бўлинган. Бевосита истеъмол қилинади ва турли таомларга қўшилади (салат).	Буғдойранг	40
			Аралаш	30
			Қизил	26
4.	Ярим чораклик (восмушка)	Одатда, ёнғоқ мағзининг саккизга бўлинган бўлақларидан иборат. Кондитер маҳсулотлари учун хом-ашё сифатида ишлатилади	Буғдойранг	21
			Аралаш	21
			Қизил	21
5.	Майда бўлакча (мелкие кусочки)	Бу ёнғоқ мағзи кичик бўлақлардан иборат, одатда, 4–6 мм ўлчамда. Кондитер маҳсулотлари ва қайта ишлаб, ёнғоқ мойи тайёрлашда фойдаланилади.	Буғдойранг	21
			Аралаш	21
			Қизил	21

Иккиламчи қайта ишлаш қадоқлаш орқали қиймат қўшиш ва баъзида ёнғоқ мойи ёки бошқа маҳсулотларга қайта ишлашни ўз ичига олади. Бу босқичда тайёрланган ёнғоқларга сезиларли қиймат қўшилади, уларни бозорга ва истеъмолчиларга тарқатишга тайёр қилади.

Ғилак (оқ) тоифадаги ёнғоқнинг ўртача баҳоси энг юқори (75 минг сўм). Бу ёнғоқнинг бутун ҳолда таклиф қилиниши туфайли ички бозорда юқори талабга эга. Капалак (оқ) тоифа экспорт ва ички истеъмол учун энг яхши вариант ҳисобланади, унинг ўртача баҳоси 65 минг сўмни ташкил қилади. Чораклик тоифасидаги маҳсулот асосан турли таомларга қўшилади. Бу турларнинг ўртача баҳоси энг паст (26-40 минг сўм). Ярим чораклик ва майда бўлакча ёнғоқ асосан кондитер маҳсулотлари учун ишлатилади, ўртача баҳоси 21 минг сўм. Шунингдек, ёнғоқ мағзини ажратиб олиш жараёнида навдор ёнғоқларда осон ва бутун чиқиши, навсиз грек ёнғоқларидан мағзини ажратиб олиш қийинлиги туфайли мағзини бутун ҳолда олиш салмоғи пасайиб кетади ва маҳсулотнинг ўртача баҳосига катта таъсир кўрсатади.

Одатда, грек ёнғоғининг тозаланган мағзи (ядриси) 5 та тоифа билан баҳоланади. Ҳар бир тоифага кирган маҳсулотлар асосан, бозор талаби асосида аниқ мақсадларни

кўзлаган ҳолда савдога чиқарилади ва шунга мос равишда маҳсулотнинг баҳоси шаклланади. Агарда шаклланган бозор баҳоларига эътибор қаратадиган бўлсак, тоифалар ўртасида сезиларли фарқни кузатиш мумкин. Шунингдек, бозор талаби базан тушунарсиз, мантиқсиз ҳолда ҳам ўзгариб боради. Масалан, биринчи ва иккинчи (асосан биринчи) тоифага кирган (маҳсулотлар) ёнғоқ мағзининг рангига қараб яна турлича баҳолар билан сотилишини таъкидлаш лозим. Ўзбекистондан экспорт қилинаётган грек ёнғоғининг асосий истеъмолчиларидан бири бўлган Россия Федерацияси бозорлари нуқтаи назаридан баҳолайдиган бўлсак, грек ёнғоғи мағзининг ранги бўйича 2023 йилнинг биринчи чорагида шаклланган қуйидагича ўртача бозор баҳолари ўзгаришини кузатиш мумкин (5-жадвал). Инобатовга кўра (Инобатов, 2023) грек ёнғоғи мағзининг ўлчамларига боғлиқ ҳолда Россия бозорига 4 та тоифаларда таклиф қилинади.

5-жадвал

Грек ёнғоғи мағзининг ўлчамларига боғлиқ ҳолда Россия бозорига таклиф қилинадиган тоифалари баҳолари (2023 йил)

т/р	Грек ёнғоғи мағзи тоифаси	Грек ёнғоғи мағзининг ранги	Ўртача баҳоси (кг/рубль)	Баҳо ўзгаришидаги фарқлар
1.	<i>Капалак (бабочка)</i>	Оқ ранг (белый)	540	«1,0»
2.	<i>Капалак (бабочка)</i>	Буғдойранг (пшеничный)	470	«1,15 марта»
3.	<i>Капалак (бабочка)</i>	Оқ очикранг (светлый)	440	«1,23 марта»
4.	<i>Капалак (бабочка)</i>	Очиқ жигарранг (бежевый)	340	«1,59 марта»

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, бир хил кўринишга ва сифатга эга бўлган грек ёнғоғи мағзи рангига қараб ҳам турлича баҳолар билан сотилмоқда. Маҳсулот рангларлари бўйича шаклланган бозор баҳолари ўртасидаги фарқ бир килограмм маҳсулот учун 200 рублгача ёки энг юқори баҳога нисбатан (оқ рангли «Капалак» тоифасидаги ёнғоқ мағзи баҳоси) 1,6 мартагача оралиқни ташкил қилади. Бу эса фермер ва деҳқон хўжаликлари томонидан янгидан ёнғоқзорларни ташкил қилишда эътибор қаратилиши лозим бўлган энг муҳим жиҳатлардан бири ҳисобланади.

6-жадвал

Самарқанд вилоятида ёнғоқ маҳсулот экспорти динамикаси

Маҳсулот	2017-йил		2018-йил		2019-йил		2020-йил		2021-йил	
	тонна	минг доллар	тонна	минг доллар	тонна	минг доллар	тонна	минг доллар	тонна	минг доллар
Пўстлоғидан ажратилмаган	116,2	216,1	157,9	233,6	108,9	313,2	45,9	112,8	6,1	9,1
Пўстлоғидан ажратилган	2468,7	7848,9	2128,9	6582,3	2539,2	12410,6	929,1	4451,9	76,2	372,7
Жами	2745,6	8739,0	2710,6	8061	3563,9	16846,7	1184,3	5635,9	189,7	865,4

Самарқанд вилоятидан ёнғоқларнинг асосий экспорт бозорлари Россия, Хитой ва Европа мамлакатларини ўз ичига олади. Ёнғоқларнинг сифати ва ташқи кўриниши уларнинг бозор қийматини аниқлашда муҳим роль ўйнайди.

Қаттиқ пўстлоқдаги тозаланмаган ёнғоқ экспорти улуши йиллар ўтгани сайин камаймоқда. Энг юқори даромад 2019 йилда қайд этилган бўлиб, унда экспорт тушуми 313,2 минг долларни ташкил қилган. 2021 йилда экспорт миқдори 108,9 тоннага тушган. Бунинг акси улароқ, ёнғоқ мағзи экспортдан даромадлар сезиларли даражада юқори бўлган.

Савдогарлар ва экспортчилар ёнғоқни маҳаллий бозорлардан халқаро харидорларга олиб чиқишда ҳал қилувчи роль ўйнайди. Уларнинг даромади рақобатбардош нархларда сифатли маҳсулотларни олиш қобилиятига ва харидорлар тармоғига боғлиқ.

- Харажатлар: Қайта ишланган ёнғоқ сотиб олиш, транспорт ва логистика, шунингдек экспорт қоидаларига риоя қилишни ўз ичига олади.

- Даромад: Нархлар одатда юқорироқ бўлган халқаро бозорларда ёнғоқ сотишдан олинган.

- Даромад улуши: Савдогарлар ва экспортчилар бозорга кириш ва логистика устидан назорат қилишлари туфайли кўпинча якуний истеъмол нархининг энг катта қисмини олади.

Давлат органлари ва нодавлат нотижорат ташкилотлари томонидан кўрсатиладиган қўллаб-қувватлаш хизматлари қиймат занжирининг узлуксиз ишлаши учун муҳим аҳамиятга эга. Ушбу корхоналар ёнғоқ қиймат занжиридан бевосита даромад олмасалар ҳам, улар бошқа манфаатдор томонларнинг даромадларини ошириши мумкин бўлган ёрдамчи роль ўйнайди.

Яхши қишлоқ хўжалиги амалиётлари ва қайта ишлаш техникалари орқали юқори сифатли ёнғоқларни таъминлаш бозор қийматини сезиларли даражада ошириши мумкин. Жозибадор қадоқлаш ва тўғри брендинг ёнғоқларнинг бозор жозибадорлигини ошириши мумкин.

Ёнғоқ саноати Самарқанд вилоятидаги кўплаб фермерлар ва ишчилар тирикчилигига ҳисса қўшади. Қиймат занжирини яхшилаш даромадларни кўпайтириш ва иқтисодий ўсишни рағбатлантириш имкониятига эга.

Фермерлар ва деҳқонлар ёнғоқнинг асосий ишлаб чиқарувчилари бўлиб, етиштириш ва дастлабки қайта ишлашни амалга оширадilar. Қайта ишловчилар иккиламчи қайта ишлаш ва қиймат қўшиш билан шуғулланувчи субъектлар бўлиб, савдогарлар ва экспорт қилувчилар ҳам маҳаллий, ҳам халқаро миқёсда бозор ва тарқатиш учун масъул.

7-жадвал

Сотиш каналлари бўйлаб қиймат занжири босқичларида даромадлар ва харажатларнинг тақсимланиши

	1-нав		2-нав		3-нав	
	1-канал	2-канал	1-канал	2-канал	1-канал	2-канал
<i>Деҳқон хўжалиги даражасида</i>						
Жами материал харажатлар	923	1012	798	872	518	570
Сотиш баҳоси	8046	16285	6958	14091	4545	9202
Қушилган қиймат	7123	15273	6160	13219	4027	8632
<i>Тайёрловчи даражаси</i>						
Жами материал харажатлар	112	— —	101	— —	64	— —
Сотиш баҳоси	17827	— —	15420	— —	10074	— —
Қушилган қиймат	17715	— —	7368	— —	4814	— —
<i>Қайта ишловчи даражаси</i>						
Жами материал харажатлар	10062	10062	8703	8703	5685	5685
Сотиш баҳоси	80300	80300	67100	67100	40150	40150
Қушилган қиймат	70238	70238	58397	58397	34465	34465

Самарқанд вилоятида ёнғоқ қиймати занжири бўйича даромад тақсимоти қайта ишлаш корхоналари ва савдогарлар (экспортчилар)га томон оғишган. Фермер ва деҳқонлар, бирламчи ишлаб чиқарувчилар бўлишларига қарамай, қиймат занжиридаги улушлари ва тўғридан-тўғри бозорга кириш имкони йўқлиги сабабли якуний нархнинг кичикроқ улушини оладилар.

Ушбу таҳлиллар асосида ёнғоқ етиштириш ва сотиш қиймат занжири бўйича SWOT таҳлили амалга оширилди:

<p>Кучли томонлар (Strengths):</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Деҳқончилик маданияти ва аънаналари: Самарқанд вилоятида ёнғоқ етиштиришнинг узок тарихий аънаналари мавжудлиги маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг тажрибасини оширишга хизмат қилади. 2. Қулай иқлим шароитлари: Вилоятнинг иқлими ёнғоқ етиштириш учун жуда мос келиб, бу ҳосилдорликни юқори даражада сақлашга ёрдам беради. 3. Деҳқонларнинг ҳамкорликдаги ҳаракатлари: Кооперативлар ва уюшмалар орқали деҳқонлар савдолашиш қобилиятини оширишлари мумкин. 4. Қўшилган қиймат учун фаолияти: Қайта ишлаш ва қадоқлаш жараёнлари қийматни сезиларли даражада оширади. 5. Экспорт имкониятлари: Самарқанд вилоятида етиштирилган ёнғоқлар халқаро бозорларда юқори талабга эга. 	<p>Заиф томонлар (Weaknesses):</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Инфратузилма етишмаслиги: Қайта ишлаш ва сақлаш инфратузилмаси етишмаслиги деҳқонлар ва фермерларнинг маҳсулот сифати ҳамда миқдорига салбий таъсир кўрсатади. 2. Бозорга кириш муаммолари: Деҳқонлар бозорга киришда чекланган, бу уларнинг даромадларини камайтиради. 3. Меҳнат ва ресурслар ҳаражатлари: Етиштириш ва қайта ишлаш жараёнлари учун сарфланадиган ҳаражатлар юқори бўлиши мумкин. 4. Зараркунандалар ва касалликлар: Янги навлар учун мослаштирилмаган агротехника ва зараркунандаларга қарши кураш усулларининг етишмаслиги ҳосилдорликни камайтиради.
<p>Имкониятлар (Opportunities):</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Замонавий агротехнологиялар: Янги навлар ва замонавий агротехнологиялар киритилиши ҳосилдорлик ва маҳсулот сифатига ижобий таъсир кўрсатади. 2. Экспорт ҳажмини ошириш: Янги халқаро бозорларга кириш орқали экспорт ҳажмини ошириш имконияти мавжуд. 3. Кооперативлар тузиш: Деҳқонлар кооперативлари орқали савдолашиш имкониятларини ошириш ва бозорга тўғридан-тўғри киришни таъминлаш. 4. Қайта ишлаш имкониятларини яхшилаш: Қайта ишлаш инфратузилмасини ривожлантириш орқали қўшилган қийматни ошириш. 5. Давлат қўллаб-қувватлови: Давлат ва нодавлат нотижорат ташкилотлари томонидан кўрсатиладиган қўллаб-қувватлаш хизматлари деҳқон ва фермерларнинг даромадларини оширишга ёрдам беради. 	<p>Таҳдидлар (Threats):</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Иқлим ўзгаришлари: Иқлим ўзгаришлари ва об-ҳаво шароитлари ҳосилдорликка салбий таъсир кўрсатиши мумкин. 2. Бозор рақобати: Халқаро ва маҳаллий бозорларда рақобатнинг ошиши деҳқон ва фермерларнинг даромадларини камайтиради. 3. Иқтисодий ноаниқликлар: Иқтисодий ва сиёсий ноаниқликлар бозорга кириш ва савдо жараёнларига салбий таъсир кўрсатиши мумкин. 4. Ресурслар танқислиги: Маҳаллий ресурслар, шу жумладан сув ва меҳнат ресурсларининг етишмаслиги қиймат занжирини узлуксиз ишлашини қийинлаштиради. 5. Қонунлар ва қонуности ҳужжатларидаги ўзгаришлар: Қонунчиликдаги тез-тез ўзгаришлар фермер ва деҳқонларнинг фаолиятига салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Бизнинг фикримизча, даромад тақсимоти таъсир этувчи асосий омиллар қуйидагилардан иборат:

1. Тўғридан-тўғри бозорларга киришнинг чекланганлиги фермерларни воситачиларга арзонроқ нархларда сотишга мажбур қилади.

2. Қайта ишлаш корхоналарига эга бўлган фермерлар пировард қийматнинг купроқ қисмини сақлаб қолишлари мумкин.

3. Халқаро сифат стандартларига жавоб бериш барча манфаатдор томонлар, айниқса фермерлар ва қайта ишлаш корхоналари даромадларини сезиларли даражада ошириши мумкин.

4. Савдогарлар ва экспортчилар кўпинча масштаб иқтисодиёти омили ҳисобига савдолашиш қобилиятига эга бўлиб, бу уларга яхшироқ маржани таъминлаш имконини беради.

Тадқиқотлар натижасида ёнғоқ қиймат занжирида даромад тақсимотини такомиллаштиришнинг қуйидаги йўллари тавсия қиламиз:

1. Кооператив моделларини қуллаш. Деҳқон ва фермерларни кооперативлар тузишга рағбатлантириш уларнинг савдолашиш қобилиятини ошириши, қайта ишлаш ва маркетинг воситаларидан фойдаланиш имкониятларини яхшилаши мумкин.

2. Қайта ишлаш ва сақлаш инфратузилмани ривожлантириш. Қайта ишлаш ва сақлаш инфратузилмасига сармоя киритиш фермерлар ва қайта ишловчиларга қийматни маҳаллий даражада оширишга ёрдам беради.

3. Бозор алоқаларини такомиллаштириш. Деҳқон-фермерлар ва хорижлик харидорлар ўртасида тўғридан-тўғри алоқаларни ўрнатиш бирламчи ишлаб чиқарувчиларнинг даромадларини оширади.

4. Энг яхши қишлоқ хўжалиги амалиётлари ва қайта ишлаш техникаси бўйича тренинглари ўтказиш

Хулоса ва таклифлар.

Самарқанд вилоятидаги ёнғоқ қиймати занжири доирасида даромад тақсимоти турли манфаатдор томонлар ўртасидаги номуносибликни кўрсатади. Бозорга киришни, қайта ишлаш имкониятларини ва кооперация моделларини ошириш стратегияларини амалга ошириш орқали даромад тақсимотини яхшилаш, фермерларнинг яқуний истеъмол нархидан адолатли улушини олишини таъминлаш мумкин. Бундай яхлит ёндашув минтақадаги ёнғоқ саноатининг барқарор ривожланишига ҳисса қўшиб, қиймат занжирининг барча иштирокчиларига фойда келтириши мумкин. **Юқори сифатли уруғлар ва кучатлардан фойдаланиш** маҳсулотнинг умумий сифатини яхшилади ва юқори баҳода сотилишига ёрдам беради. **Яхши қадоқлаш ва сақлаш** маҳсулотнинг сақланиш муддатини узайтиради ва харидорларга яхши сифатда етказиб беради. **Маҳаллий даражада**, майда бўлақлардан фойдаланган ҳолда юқори қийматли ёнғоқ мойи ва бошқа кондитер маҳсулотлари ишлаб чиқариш орқали даромадларни ошириш мумкин. Шунингдек **инновацион маҳсулотлар**, масалан, ёнғоқ ёғини косметика саноатига ҳам экспорт қилиш мумкин.

Самарқанд ёнғоғини сифатли бренд сифатида танитиш ва юқори баҳода сотиш, янги халқаро бозорларни ўрганиш ва уларга кириш орқали экспорт ҳажмини ошириш мумкин. Чиройли ва функционал қадоқлаш маҳсулотни бозорга чиқаришда катта аҳамиятга эга. Шунингдек, экологик тоза қадоқлаш маҳсулотни янада жозибадор қилади.

Фермерлар учун юқори ҳосилдорликка эришиш ва юқори сифатли маҳсулот етиштириш бўйича тренинглари ташкил қилиш, Қайта ишловчилар ва сақловчилар учун замонавий технологиялар ва усуллар бўйича тренинглари ўтказиш қиймат занжири бўйлаб даромадларни оширишга хизмат қилади.

Юқоридаги таклифлар ёнғоқ қадрият занжиридаги ҳар бир босқичда даромадларни оширишга ёрдам беради. Бу орқали Самарқанд вилоятидаги ёнғоқ саноати рақобатбардошлигини оширади ва халқаро бозорлар учун жозибадор бўлади.

Тозаланган ёнғоқлар экспортда юқори даромад келтиргани сабабли, тозалаш жараёнларини янада такомиллаштириш ва маҳсулот сифатини ошириш орқали экспорт

ҳажми ва даромадларни ошириш мумкин. Ёнғоқ мойи ва бошқа қўшимча қийматли маҳсулотларни ишлаб чиқариш орқали даромадларни сезиларли даражада ошириш мумкин. Шунингдек, қадоқлаш ва брендинг орқали маҳсулотни бозорга чиқариш маҳсулот қийматини оширади. Бозорни диверсификация қилиш, янги экспорт бозорларини топиш ва мавжуд бозорларда маркетинг стратегияларини яхшилаш орқали даромадларни ошириш имкониятлари мавжуд.

Адабиётлар / Литература/ Reference:

Anderson, K., Shimokawa, S. (2006) *Raising Farmer Incomes and Reducing Poverty: An Overview // Agricultural Economics.*

Avezov Kh. (2023) *Analysis of value chain of walnut in mountain and sub-mountain areas of uzbekistan // polish journal of science.* T. 68. C. 22–29. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10132212>

Avezov, H. (2023) *Samarqand viloyatida yong'oq ishlab chiqarish va uning samaradorligi masalalari // Iqtisodiyot Va ta'lim.* T. 24. № 1. C. 452–456. https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss1/a70

Axrorov, F., Avezov, H., Sangirova, U. (2023) *Tog' va tog'oldi hududlarida yong'oq yetishtirish va sotish qiymat zanjirida yakuniy narx shakllanishi bo'yicha xarajatlar ulushi tahlili // Iqtisodiyot Va ta'lim..* T. 24. № 6. C. 183–193. https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss6/%x

Gibbon, P., Ponte, S. (2005) *Global Value Chains: From Governance to Governance? // Economy and Society.*

Hazell, P., Wood, S. (2008) *Drivers of Change in Global Agriculture // Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences.*

Inobatov, A. (2024) *Dehqon xo'jaliklarida yetishtirilgan grek yong'og'ini iste'molchilarga yetkazib berish yo'llari // Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot.* T. <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/article/view/1115>

Kaplinsky, R., Morris, M.A. (2001) *Handbook for Value Chain Research // International Development Research Centre.*

Porter, M.E. (1985) *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance // Free Press.*

Reardon, T., Barrett, C. B., Berdegue, J. A., Swinnen, J. F.M. (2009) *Agrifood Industry Transformation and Small Farmers in Developing Countries // World Development.*

Singh, S., Kumar, P., Woodhead, J. (2020) *Collective Action for Smallholder Market Access in Developing Countries // Food Policy.*

Yang, W., Huang, W., Wang, X. (2018) *Analysis of Value Chain in Walnut Industry // Journal of Agricultural Economics.*

Ахроров, Ф. (2024) *Барқарор қишлоқ хўжалигини ривожлантириш: ўзбекистонда экологик деҳқончилик ва органик маҳсулотлар етиштиришга ўтиш // Iqtisodiy Taraqqiyot Va Tahlil.* T. 2. № 3. C. 222–229. <https://doi.org/10.60078/2992-877X-2024-vol2-iss3-pp222-229>

Инобатов Абдор Бошларович. (2022) *Деҳқон хўжаликлариде грек ёнғоғи етиштиришининг иқтисодий самарадорлиғи // Илм-фан ва инновацион ривожланиш / Наука и инновационное развитие.* T. 5. № 3. C. 143-151. doi: 10.36522/2181-9637-2022-3-16.